

KIZ ÇOCUKLARININ ERKEN EVLİLİKLERİNİ ÖNLEMEDE ERKEKLERİN ROLÜ¹

Melda DİYAPOĞLU²

Filiz YILDIRIM³

Eda PURUTÇUOĞLU⁴

ÖZET

Ülkemizde erken evliliklerde erkeklerin aracı rolü gözönünde bulundurulduğunda bu sorun açısından sosyal ve kültürel boyut daha fazla öne çıkmaktadır. Bu nedenle erken evlilikleri önlemek için sosyal ve kültürel normlarda değişim sağlamaya yönelik girişimlere erkeklerin katılımı önem kazanır. Erken evliliği önleme girişimlerinde sadece erken yaşta evliliği deneyimleyen çocuklara, kadınlara ya da ailelerine odaklanmak yeterli değildir. Çünkü bu sorunun engellenmesinde maddi olmayan kültür öğelerinin (gelenekler, tutumlar, algılar) erken evlenen kız çocuklarının onurunu ve güvenliğini koruyacak ve güçlendirecek biçimde değiştirilmesi gerekmektedir. Böyle bir hedef ise sistematik, sürdürülebilir, kapsamlı ve katılımcı önleme yaklaşımlarını gerektirir. Bu çalışmada Türkiye’de kız çocuklarının erken evliliklerini önlemek üzere sorumlu paydaşların sürece dahil edilmesi için toplumu harekete geçirme yaklaşımı önerilmektedir. Erkeklerin (erkek çocukların) bu önleme girişimlerine neden dahil edilmesi gerektiği, ülkemizde kız çocuklarının (kadınların) erken evliliği konusunda yapılan araştırmalara bağlı olarak tartışılmaktadır. Ayrıca bu konu, bazı ülkelerde bu önleme girişimlerine dâhil olan erkekler (erkek çocukları) aracılığı ile sorumlu paydaşlar açısından ortaya çıkan potansiyel etkiler doğrultusunda açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erkek (Erkek çocuk), erken evlilik, kadın (kız çocuğu)

¹ Bu çalışma “Türkiye’de Erken Yaşta Evlilikleri Önlemede “Erkekleri/Erkek Çocukları Dahil Etmek”: Toplumu Harekete Geçirme Yaklaşımı” konulu dönem projesinin bir bölümü genişletilerek derlenmiştir.

² Kastamonu Sosyal Hizmet Merkezi Müdürlüğü, meldadypgl@hotmail.com

³ Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, filiz06yildirim@gmail.com

⁴ Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, epurutcu@yahoo.com

THE ROLE OF MALES IN PREVENTING EARLY MARRIAGES OF FEMALES

ABSTRACT

Considering the intermediary role of men in early marriages in our country, the social and cultural dimension of this problem has become more prominent. For this reason, male participation into the attempts to provide changes in the social and cultural norms with an ultimate view to preventing early marriages has become crucial. It is inadequate solely to focus on children and women that have experienced early marriages or on their families in an effort to intercept early marriages. This is because it is essential that intangible culture elements (traditions, attitudes, perceptions) be altered in a way to protect and invigorate the dignity and safety of the females. Such a goal requires systematic, sustainable, comprehensive and participant preventive approaches. In this study, mobilizing the community approach is suggested in order to include the responsible stakeholders in the processes for preventing early marriages of the females in Turkey. The reasons why males (boys) should be included in these deterrence attempts are discussed on the basis of the studies conducted over the early marriages of females (girls) in Turkey. In addition, the issue is addressed in line with the potential impacts on responsible parties resulting from the males (boys) covered by deterrence attempts in some countries.

Key Words: *Male (Boys), early marriage, female (kız çocuğu)*

GİRİŞ

Kız çocuklarının ve kadınların yaşamında pek çok açıdan risk oluşturan sorunlardan biri erken evliliklerdir. Bir insan hakkı ihlali olan on sekiz yaşın altındaki bu evlilikler çocukların, henüz gelişimlerini tamamlamadan gerçekleşmesi nedeni ile psikolojik, ruhsal, ekonomik ve sağlık sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır (Burcu, Yıldırım, Sırma ve Sanıyaman, 2015). Hatta erken yaşta evlenmenin getirdiği ağır beklentiler, sorumluluklar ve sorunlar (erken yaşta aile kurma, ev ve çocuk bakımı gibi sorumlulukları üstlenme gibi) ilerleyen yaşlarda bu kadınların ruhsal bozukluklar yaşayarak intihar girişiminde bulunmalarına da neden olabilmektedir (Soylu ve Ayaz, 2013).

Erken evlilikler toplumların gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir (UNICEF, 2016). UNICEF (2016)'in pek çok ülke verilerine dayalı olarak hazırladığı rapor, erken evliliklerin gelişmişlik düzeyinden bağımsız olarak hâlâ sürdürüldüğünü desteklemektedir. Bu rapora (UNICEF, 2016) göre kalkınma hedefleri doğrultusunda çocukların refahını iyileştirmeye yönelik her ülke yatırım yapmadığı sürece 2030 yılına gelindiğinde, 750 milyon çocuğun erken yaşta evlenmiş olacağı belirtilmektedir. Ayrıca bu rapor erken evlilik oranlarının Batı ve Orta Afrika'da % 42, en az gelişmiş ülkelerde (Afganistan, Bangladeş gibi) % 41 ve Sahra Çölü'nün güneyindeki ülkelerde % 39 olduğunu göstermektedir. Bu raporda 2010-2015 yıllarında 15-19 yaş aralığındaki kız çocuklarının erken evliliklerine (birlikteliklerine) ilişkin veriler de bulunmaktadır. Buna göre bu yaş aralığında olup evlenen (birliktelik yaşayan) kız çocuklarının ilk sırada yer aldığı ülke Orta Afrika (% 58)'dir. Bu ülkeyi ikinci sırada Çad (%48), üçüncü sırada Mali (% 40) ve Güney Sudan (% 40) izlemektedir (UNICEF, 2016).

Bu rapor (UNICEF, 2016) Türkiye açısından incelendiğinde 18 yaşın altında evlenen çocukların oranının % 15 olduğu görülmektedir. Bu yaş aralığında olup erken yaşta evlenen (birliktelik yaşayan) kız çocuklarının oranı ise % 7'dir (UNICEF, 2016).

Ülkemizde aile izni ve mahkeme kararı ile resmî olarak gerçekleştirilen 16-17 yaş aralığındaki bireylerin evlilikleri, erken evlilik verilerine yansıtılmaktadır (TÜİK, 2015). Buna göre 2007-2014 yılları arasında bu yaş grubundaki kız çocuklarının oranının % 1.95'ten % 1.34'e düştüğü anlaşılmaktadır (TÜİK, 2015). Ancak ülkemizde özellikle 15 ve daha düşük yaşlarda ya da imam nikâhı ile evlen(diril)en kız çocuklarının olduğunu gösteren araştırmalar (Köse, 2014; Sivaslıoğlu, 2015) da göz önünde bulundurulduğunda erken evliliklere ilişkin verilerin resmî istatistiklere kısmen yansıdığı söylenebilir.

Erken evliliklerin yaygınlığı, biçimleri ve nedenleri tarihsel ve kültürel olarak her ülkeye göre değişiklik göstermektedir. Bu konuyu sosyo-kültürel bağlamda inceleyen bazı çalışmalar (İçağasıoğlu-Çoban, 2009; Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012; Burcu vd. 2015; Kara, 2015) büyük değişimlere rağmen ülkemizde ataerkil düzenin dönüşerek devam ettiğini desteklemektedir. Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen (2012) erken yaş evliliklerinde hangi risk faktörlerinin ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek üzere “2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması” verisini kullanarak 15-49 yaşları arasındaki bireyler üzerinde bir araştırma yürütmüştür. Bu çalışmada evliliklerin kuruluşunda onayları alınmadan aile kararı ile erken yaşta evlendirilen, evliliği birinci derece akrabalarla, başlık parası ödenerek ve sadece imam nikâhı ile gerçekleşen ve eşler arasındaki yaş farkının 10 yaş ve üzerinde olduğu evliliklerde kız çocuklarının 18 yaşından önce evlenme riskinin arttığı belirlenmiştir. Bu bağlamda erken evliliklerde çoklu risk faktörlerinin etkisinin dikkate alınması önemlidir.

Ayrıca ülkemizde kız çocuklarının erken evliliklerinin gerçekleşmesinde sosyo-kültürel bağlam göz önünde bulundurularak bu sorunu engellemede maddi olmayan kültür öğelerine (gelenekler, tutumlar, algılar, değerler vb.) odaklanılması gerekmektedir. Çünkü ataerkil yapı içinde doğan ve yetişen kız çocuklarının yaşamdan beklentileri, doğruları ve yanlışları da bu pratikler doğrultusunda şekillenmekte, erken evlenme riski artmakta ve bu evlilikler sürdürülmektedir. Kültürün bir ögesi olarak yazılı olmayan bu kurallar yıllar içinde uygulanarak yerleşik hâle gelmekte ve toplumun doğru ve yanlış olarak kabul ettiği davranışları ve düşünce kalıplarını oluşturmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010). Yiğit (2015)’in Niğde ili özelinde erken evlenmiş olan 22-47 yaşları arasındaki 22 kadınla yaptığı nitel araştırmanın sonuçları bu saptamaları desteklemektedir. Buna göre ataerkil düzenin ve toplumsal cinsiyet kalıp normlarının erken evlilikleri yeniden ürettiği, kadınların sınırlandırılmış ve edilgen bir yaşam döngüsü içerisinde eşitsizliklere ve baskılara maruz bırakıldıkları belirlenmiştir. Böylece erken evlenen kadınların yoksulluk, eğitimsizlik ve erkeğe bağımlı bir yaşama hapsedildiği bulunmuştur.

Özellikle kız çocuklarının evliliklerinde erkeklerin kararının belirleyici rolü (İçağasıoğlu-Çoban, 2009; Burcu vd. 2015) ve erken evliliklerde çoklu risk faktörlerinin etkili olduğu (Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012; Yiğit, 2015) gözönünde bulundurulduğunda bu evlilikleri önlemek için sosyal hizmetleri içeren daha fazla girişim ile sorumlu paydaşların harekete geçirilmesinin önemli bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada bu hedefi gerçekleştirebilmek için toplumu harekete geçirme yaklaşımı önerilmektedir. Zira bu yaklaşım sosyal hizmet alanındaki meta teoriler arasında yer alan ekolojik yaklaşımı temel almaktadır. Ekolojik yaklaşım ise sağlık ve sosyal bilimler alanındaki pek çok sorunu (şiddet,

obezite) önlemede mikrodan makroya uzanan etki alanlarını dikkate alarak çoklu risk faktörlerinin etkisini belirlemek ve buna bağlı olarak sorumlu paydaşların harekete geçirilmesi için kullanılmaktadır (Egger ve Sivinburg, 1997; Heise, 1998; Michau, 2012). Bu noktadan hareketle bu çalışmada ülkemizdeki kız çocuklarının erken evliliklerini önleme girişimlerine erkeklerin neden dâhil edilmesi gerektiği, kız çocuklarının (kadınların) erken evliliği konusunda yapılan araştırmalara bağlı olarak tartışılmaktadır. Ayrıca bu konu bazı ülkelerde önleme girişimlerine dâhil olan erkekler (erkek çocukları) aracılığı ile sorumlu paydaşlar açısından ortaya çıkan potansiyel etkiler doğrultusunda açıklanmaktadır.

TOPLUMU HAREKETE GEÇİRME

Özellikle şiddetin önlenmesinde kullanılan toplumu harekete geçirme yaklaşımı şiddetin sürdürülmesine neden olan toplumsal normların şiddete karşı olan toplumsal normlar ile yer değiştirmesini sağlamak için kullanılmaktadır (Michau, 2012).

Ulusal ve uluslararası literatürde erken evliliğin, şiddetin bir formu olduğu gösteren çalışmalar mevcuttur (Ouis, 2009; Aydemir, 2011; Dağdelen, 2011; Elitok ve Çabuk, 2014; Belhorma, 2016). Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki şiddet, erken evliliklerin nedeni olabileceği gibi sonucu olarak da ortaya çıkabilmektedir. Zira kız çocukları özellikle ev içinde yaşanan şiddete bağlı olarak erken evlenmeyi bir çözüm yolu olarak seçebildikleri gibi erken evlendikten sonra fiziksel, psikolojik, cinsel ve ekonomik şiddeti de içeren toplumsal cinsiyet temelli şiddetin farklı formları ile karşılaşabilmektedirler (Bunting, 2005; Falb vd. 2015; Belhorma, 2016).

Özellikle ataerkil toplumlarda şiddeti normalleştiren ve meşru hâle getiren bakış açısı kültürel pratikler üzerinden tartışmayı beraberinde getirmektedir (Chantler, 2012). Ülkemizde erken evlilik ile kurulan ailelerde ataerkil düzenin devam ettiğini (İçağasıoğlu-Çoban, 2009; Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012; Burcu vd. 2015) ve şiddetin varlığını gösteren çalışmalar (Aydemir, 2011; Elitok ve Çabuk, 2014) da gözönünde bulundurularak bu çalışmada erken evlilikleri ve dolayısıyla şiddeti önlemek için erken evliliklere neden olan tutum, algı ve düşüncelerde değişim sağlanmasının önemli olduğu düşünülmüştür. Bu noktada erken evliliklere neden olan davranış ve düşünce kalıplarında değişimin kolay ve hızlı olmayacağı gözönünde bulundurularak toplumu harekete geçirme yaklaşımındaki girişimlerin bütüncül, kapsamlı ve sürekli olması önemlidir. Bu amaçla gerçekleştirilen program ve uygulamalar yapı, süreç ve içerik olarak temel üç fonksiyon bağlamında incelenmektedir (Michau, 2012).

Yapı

Toplumunu harekete geçirme yaklaşımında çeşitli stratejilerin yer aldığı çok yönlü bir yapı temel alınmaktadır. Bu yapı içinde toplumlar coğrafik olarak geniş bir alana dağılmış olabilir. Bu nedenle belirli bir sorunu önlemek üzere tüm toplumun katılımını sağlayacak yapının oluşturulabilmesi için bütüncül bir yaklaşım gerekmektedir. Bu bağlamda bireyi mikrodan makroya uzanan çevresi içinde değerlendiren “ekolojik model” kullanılır (Heise, 1998). Ekolojik yaklaşım, üzerinde çalışılan soruna neden olan çoklu risk faktörlerini bireysel (demografik ve kişisel özellikler), ilişkisel (sorunun tarafları arasındaki anlaşmazlığı ya da çatışmayı), topluluk (bireyi kuşatan daha geniş çevreyi) ve toplumsal (kültür) düzeyleri dikkate alarak değerlendirmeye olanak sağlar. Böylece bu soruna karşı daha duyarlı bir toplum için çevrenin bireyi, bireyin çevreyi nasıl etkilediğini anlamak mümkün olmaktadır (Michau, 2012). Bu yaklaşım erken evlilikleri önlemek üzere toplumu harekete geçirmek için kullanıldığında anahtar bireylerin (erken evlenmiş olan kız çocukları, erkek çocukları gibi), grupların (erken yaşta evlenmiş olan aile bireyleri gibi) ve kurumların (okullar gibi) iş birliği yapması önem kazanır. Bu kesimlere ulaşılarak erken evliliği önlemek üzere mikrodan makroya uzanan önemli sayıdaki kitlenin tutum, algı ve inançlarında kız çocuklarının (kadınların) sağlığını, güvenliğini ve onurunu koruyacak biçimde olumlu yönde değişim meydana getirmek amaçlanır.

Süreç

Özellikle toplumsal cinsiyet temelli normlar kız çocuklarının erkek akranları ile aynı toplumsal fırsatlara (iyi bir iş ve kariyer gibi) sahip olmalarını engeller. Örneğin ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerini sürdüren pek çok toplumda kız çocuklarından bir gün doğduğu evden ayrılarak eşinin yaşlanan anne ve babasının bakım sorumluluğunu üstlenmeleri beklenirken erkek çocuklarının doğdukları ailenin varisi ve neslin büyümesi için daha iyi bir yatırım kaynağı olduklarına inanılmaktadır. Bu nedenle kadınların ve kız çocuklarının temel insan haklarından faydalanmaları için cinsiyet odaklı beklentilerin ve sorumlulukların birey, topluluk ve toplum düzeyinde olumlu yönde değiştirilmesi gerekmektedir. Bunu başarmak için erkeklerin de bu dönüşümde aktif katılımcılar olarak yer almaları önemlidir. Zira erkeklerin kız çocukları ile eşit sorumluluk üstlenmeleri ve ev işlerine katkıda bulunmaları bu sayede mümkün olabilir (World Vision ve Promundo A MenCare, 2013). Toplumsal cinsiyet rollerinin erken evliliklerdeki etkisi gözönünde bulundurularak bu normlarda değişim için amaçlı bir süreç izlenmesi önemlidir. Toplumunu harekete geçirme yaklaşımında bu süreç

üzerinde, derinlemesine düşünülmüş planlar/programlar önem kazanır. Toplumu harekete geçirme programları aktif ve gönüllü bir katılım ile başlayabilir; ancak toplum üyelerinin, süreçteki katılımlarının önemli olduğunu hissetmeleri gerekir. Bu noktada sosyal normların değişiminde özellikle toplum üyelerinin cesaretlendirilmesi, onlarla görüşmeler yapılması, onların fikirlerinin dikkate alınması, ihtiyaç ve sorun alanlarının bu doğrultuda belirlenmesi ve kaynaklarla buluşma noktasında harekete geçirilmeleri önemlidir. Bu çabalar toplum üyelerinin süreklilik kazanan fedakar girişimleri ile birleştiğinde önleme çalışmaları daha etkin bir hâl alır. Bu noktada erken evlilikleri önlemek için toplumu harekete geçirmek, özellikle toplumla birlikte hareket ederek kurumların işleyişinin yeniden organizasyonuna (örneğin eğitim müfredatının yeniden düzenlenmesine ya da sosyal hizmetlerin kapsamının genişletilmesine) ve dolayısıyla daha işlevsel sosyal politikalara da katkıda bulunabilir. Böylece toplum, artık uygulayıcıdır; daha da önemlisi öncelikle gücü, çabası ve fikirleri ile sürece liderlik eden girişimci bireyler ile bağlantılı bir bütünlüğün de karşılığı olmaktadır (Michau, 2012).

İçerik

Toplumu harekete geçirme yaklaşımında ekolojik model aracılığı ile bireylere, gruplara ve topluma ulaşmak için çok yönlü stratejiler kullanılır. Aktiviteler çeşitli stratejiler içinde kategorize edilir. Toplumu harekete geçirmek üzere kullanılan genel stratejiler aşağıdaki gibidir (Michau, 2012):

- Yerel aktivizm: Aile, arkadaş ve komşular gibi halka daha yakın aktiviteleri içerir (drama, toplum söyleşileri, toplu etkinlikler vb).
- Medya: Yerel, popüler ve yeni medya araçları ile kamuoyunu etkileme girişimlerini kapsar (pembe diziler, filmler, köşe yazıları, karikatürler, radyo ve televizyon programları).
- Savunuculuk: Yerel, ulusal ve uluslararası düzeydeki liderleri etkileme girişimlerinden oluşur (bireylerle görüşmeler, dilekçeler, politik analizler ve lobi oluşturma etkinlikleri vb.).
- İletişim materyalleri: Yaratıcı fikirler geliştirmek için sanatı, grafikleri ve resimleri kullanmayı içerir (posterler, karikatürler, oyunlar, duvar resimleri, el ilanları, resimli kartlar vb.).
- Eğitim: Belirli sorunlar hakkında düşünmek için interaktif grup oturumları düzenlemeyi kapsar (çalıştaylar, seminerler, münazaralar, rehberlik vb.)

Bu etkinlikleri gerçekleştirirken erken evliliğin varlık göstermesine ve sürdürülmesine neden olan “normal” ya da “doğru” olarak kabul edilen düşüncelerin, değerlerin ve davranışların değişimine odaklanılması gerekir (Michau, 2012).

KIZ ÇOCUKLARININ ERKEN EVLİLİKLERİNİ ÖNLEME

Bu bölümde ülkemizdeki kız çocuklarının ve kadınların erken evlilikleri konusunda yapılmış çalışmalar incelenerek erken evliliklerin önlenmesi için erken evliliklere neden olan tutum, düşünce, algıların değiştirilmesi; bu bağlamda toplumun harekete geçirilmesi için erkeklerin rolüne odaklanılmıştır. Ulusal literatürde kız çocuklarının (kadınların) erken evliliklerini önlemede, doğrudan erkeklerin rolünü inceleyen çalışmalara rastlanmamıştır. Uluslararası literatürde ise bu konu genellikle gelişmemiş ülkelerde hazırlanmış olan program ve modellere dahil olan erkekler (erkek çocukları) aracılığı ile sorumlu paydaşlar açısından ortaya çıkan potansiyel etkileri doğrultusunda incelenmiştir.

Erkek Çocuklar

Ataerkil sistem içinde kadınlara öğretilen toplumsal cinsiyet rolleri erken evliliği işleten mekanizmalardan biri olmaktadır. Bu işleyiş kadının yerini ev içinde konumlandırarak kız çocuğunun evlendirilmesini, hamile kalmasını, anne olmasını, çocuk bakmasını, erkeğine kadınlık yapmasını, erkeğin ailesinin tüm ev içi hizmetleri yerine getirmesini normal kabul etmektedir (Burcu vd. 2015). Böyle bir sistemde erkek çocuklarının evlenmeleri için ise onlardan eğitimlerini tamamlamaları ve askerlik yaptıktan sonra iyi bir iş bulmaları beklendiği için erkeklerin evliliklerinin kız çocuklarına göre daha ileri yaşlara ertelendiği öne sürülmektedir (Uyanık ve Doğan, 1998). Güler ve Küçükler (2010)’in Afyonkarahisar’daki 15–17 yaşları arasındaki 61 kız çocuğu üzerinde yürüttüğü araştırma da bu saptamayı desteklemektedir. Zira bu çalışmada (Güler ve Küçükler, 2010) geleneksel değerlere bağlı, alt sosyoekonomik kesimlerden gelen kız çocuklarından ilköğretimin ardından evlenmelerinin beklendiği bulunmuştur. Kız çocuklarının erken yaşta evlenmesi için sakınca görülmemesinde özellikle onları yetişkin kabul eden toplumsal algı da etkili olmaktadır (Yavuz ve Gündüz, 2015). Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki ülkemizde kız çocukları erkeklere oranla daha erken yaşlarda evlenseler de erken evlenen erkek çocukları da mevcuttur (TÜİK, 2015). Hem erken evlenme riski altındaki erkek çocuklarının evliliklerinin ileri yaşlara ertelenebilmesi hem de özellikle erken evlilik ile kurulan ailelerde erkeği etken, kadını edilgen konumlandıran zihniyet yapısının değiştirilmesi için özellikle ders kitaplarının ayrımcı cinsiyet öğelerinden

arındırılması önemlidir. Bu noktada özellikle ders kitaplarına seçilen metinlerde geniş yelpazedeki etkinliklere yer verilmeli (Kırbaçoğlu-Kılıç ve Eyüp, 2011), toplumsal yaşamda erkeği etken, kadını edilgen olarak tanımlayan örnekler ders kitaplarındaki metinlerde ve görsel anlatılarda yer almamalıdır (Gümüšoğlu, 2008).

Özellikle cinsiyet kimliğinin ortaya çıktığı ergenlik döneminde erkek çocuklara yönelik çalışmalar yapılması da önemlidir. Okullarda toplumsal cinsiyet, cinsellik, ergenlik dönemi ve özellikleri gibi konulara önem verilmesinin erken yaşta evliliklerin önlenmesinde ilk aşamayı oluşturduğu belirtilmektedir (Greene, Perlson, Taylor ve Lauro, 2015). Hindistan'da "Okullarda Toplumsal Cinsiyet Hareketi" konulu okul temelli bir model geliştirilmiştir. Bu modelde kadınların ve erkeklerin rol ve sorumlulukları konusunda altıncı ve yedinci sınıftaki kız ve erkek öğrencilerinin farkındalığını artırmak için oyunlar oynamak, tartışma platformları oluşturmak gibi daha katılımcı etkinlikler okulda gerçekleştirilmiştir. Bu modelin toplumsal cinsiyet rolleri konusunda erkek çocuklarının da tutumlarında olumlu yönde değişimin sağlanmasında, kız çocuklarının daha ileri yaşlarda evlenmesinin desteklenmesinde, erkek çocuklarının ev içi işlere katılımının artırılmasında ve kadınların (kız çocuklarının) haklarını öğrenmelerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Achyut, Bhatla, Khandekar, Maitra ve Verma, 2011).

Özellikle erken evlenme riski altındaki kız çocuklarının erkek kardeşleri ya da ağabeyleri ile çalışmalar yapılması da önemlidir (Glinski, Sexton ve Meyers, 2015). Çünkü erkek çocuğunun aile içinde daha değerli olması ve dolayısıyla ailede karar sahibi olması nedeni ile ailelerinde ve ait oldukları toplumda kadınlara bakış açısını etkilemede ve kız çocuklarının ya da kadınların haklarının olduğunu göstermede bu çocuklar önemli rollere sahiptirler. Bu nedenle özellikle genç yaşta erkeklerin daha eşitlikçi cinsiyet tutumları kazanarak kız kardeşlerinin ve diğer kız çocuklarının evlendirilmesine neden olan tutum ve davranışların değişiminde etkili olduğu öne sürülmektedir (Glinski vd. 2015).

Nepal'de yerleşik olan toplumsal cinsiyet rolleri ile mücadele etmeleri için 10-14 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklarının sistematik düşünme ve davranış değişimi yoluyla güçlenmelerini sağlamak üzere bir model geliştirilmiştir. Bu modelde yaratıcı, katılımcı aktiviteler ve yenilikçi değerlendirme teknikleri ile çocukların belirli aralıklarda bu modele katılmaları sağlanmıştır. Bu modelin uygulanması sonucunda pek çok erkek çocuğun kız kardeşlerinin ve annelerinin erken evliliklerine karşı; ancak eğitimleri için savunuculuk yapma konusunda istekli oldukları belirlenmiştir (IRH George Town University, 2013; Lundgren, Beckman, Chaurasiya, Subhedi ve Kerner, 2013).

Erken evliliklerin yaygın olduğu illerde bu girişimlerin başlatılması da önemlidir.

Ülkemizde özellikle sivil toplum kuruluşlarının desteklediği projelerde erken evlilik nedeni ile liseye devam etme oranının düşük olduğu illerin okullarında kız çocuklarına yönelik eğitim programları (çocuk hakları, erken yaşta evliliğin zararları) düzenlenmekte ve atölye çalışmaları yapılmaktadır (Muş Kadın Çatısı Derneği, 2015; Muş Kadın Çatısı Derneği, 2016). Bu noktada özellikle belirtilmelidir ki erken evlilikleri önlemede hem ulusal (sağlık, eğitim hukuk alanındaki meslek uzmanları ile iletişim kurmak ve bilgilendirme toplantıları düzenlemek gibi) hem de uluslararası düzeyde (sanal medya aracılığı ile farklı ülkelerin platformları ve sivil toplum kuruluşları ile deneyimler paylaşılması gibi) işbirliği yapılması önemlidir. Özellikle yaşanan çevrenin önemli aktörlerinin (imam, muhtar, öğretmen, kamu çalışanları ve kamu kurumu temsilcileri gibi) ve erken evliliklerle mücadelede önemli meslek elemanlarının (sağlık, hukuk, eğitim ve siyaset alanındaki) bu çalışmalara dahil edilmeleri kız çocuklarının erken evliliklerine karşı toplumsal duyarlılık geliştirilmesi açısından gereklidir. Ülkemizde pek çok sivil toplum kuruluşu tarafından ulusal (Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği, 2011; Muş Kadın Derneği, 2013; Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği tarafından, 2015; Yaşam, Kadın, Çevre, Kültür, İşletme Kooperatifi, 2016) ve uluslararası düzeyde işbirliği girişimleri (Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği, 2013) ile bilgi ve deneyim paylaşımını artırmak için projeler yürütülmektedir. Bu projelerde özellikle erken evlilikler konusunda kadın ya da kız çocuklarının farkındalığını artırmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Erken evliliklerin gerçekleştirilmesine neden olan toplumsal kalıpların çocukların zihinlerine erken yaşlarda yerleşmesinin önüne geçilmesi açısından bu çalışmalara kız çocuklarının ve kadınların yanı sıra erkek çocuklarının ve erkek aile büyüklerinin de dahil edilmesinin önemli bir gereklilik olduğu söylenebilir.

Erkek Aile Büyükleri

Ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda (Orçan ve Kar, 2008, İçağasıoğlu-Çoban, 2009, Burcu vd. 2015) erken evlilik kararında otoriter erkeklerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Orçan ve Kar (2008)'ın Diyarbakır'ın Bismil ilçesinde yaşayan evli ve bekâr kadın ve erkekler üzerinde yaptığı araştırmada aile kararının ve özellikle geleneklerin etkisine bağlı olarak erken evlilik kararında aşiret büyüklerinin de rolü olduğu bulunmuştur. Burcu ve arkadaşları (2015) Türkiye'de erken yaşta evlilik yapmış olan farklı bölgedeki (Doğu, Batı, Orta Anadolu), etnik kökündeki (Türk, Kürt, Laz) ve mezhepteki (Sünni ve Alevi) sekiz kadınla derinlemesine görüşmeler yapmışlardır. Bu nitel araştırmada kültürel pratiklerin etkisi ile erken evliliklerde kadınların aracı ve erkeğin kararının önemli bir belirleyici olduğu ortaya çıkmıştır. Kadınların erken evlenmelerinde son sözü babanın, dedenin, ağabeyin, amcanın

yani ailedeki otoriter erkeğin verdiği bulunmuştur. Yani erken evlenen kadınlar evlenme nedenlerini ailede alınan karar karşısında hissettikleri baskıya bağlı olarak açıklamışlardır (Burcu vd. 2015). Ülkemizde kadınların erken evlilik kararına boyun eğmek durumunda kalmaları, aile büyükleri ve özellikle otoriter erkekler karşısında kadınların karar ve tercihlerini ifade etme haklarının olmadığını ya da fikir ve görüşlerinin dikkate alınmadığını akıllara getirmektedir. Bir anlamda kız çocuklarının (erkek) aile büyükleri ile iletişimlerinin yetersiz olduğunu, kendileriyle ilgili evlilik gibi önemli kararlarda bile söz sahibi olamadıklarını düşündürmektedir. İcağasıoğlu-Çoban (2009)'ın 20-72 yaşları arasındaki kadınlar üzerinde yapmış olduğu nitel araştırmada baba, dede gibi erkek otoritelerin kararına bağlı olarak bazı kadınların 18 yaşın altında evlendirildikleri bulunmuştur. Bu araştırmada kadınların özellikle evlilik sürecini anlatırken “vermek” kelimesini kullanmaları evlilik kararını kendilerinin almadıklarını, bu kararı verenler ile de iletişimlerinin yetersiz olduğunu desteklemektedir. Çakır (2013)'ın Ankara'daki 18 yaşın altında evlenen yirmi kadınla yaptığı nitel çalışmada evlilik kararının alınması, ev düzeninin sağlanması, çocuk bakımı ve yetiştirilmesi, aile üyeleri ve akrabalarla ilişkilerin düzenlenmesi gibi aile yapısını oluşturan her süreçte kadınların çoğunlukla karar mekanizmalarının dışında kaldıkları belirlenmiştir. Bu bağlamda ülkemizde sağlıklı aile ilişkilerini güçlendirmek açısından her iki ebeveynin aile içinde ortak sorumluluk almaları son derece önemlidir. Green ve arkadaşları (2015) özellikle babaların ev içi sorumlulukları paylaşmalarına katkı sağlayan modellerin erken evliliklere neden olan toplumsal cinsiyet temelli normların değiştirilmesine katkı sağladığını öne sürmektedir. Ülkemizde bunun en güzel örneği Millî Eğitim Bakanlığı Hayat Boyu Öğrenme ve Temel Eğitim Genel Müdürlükleri ile AÇEV'in düzenlemiş olduğu “Baba Destek Eğitim Programı”dır. Bu programda 3'er saatlik 13 oturumdan oluşan grup uygulamaları yapılmaktadır. AÇEV tarafından düzenlenen seminerlerle eğitilen gönüllü öğretmenlerin ya da sosyal hizmet uzmanlarının verdiği kurslarda, babalar deneyimlerini grupla paylaşmaya özendirilerek yaşadıkları sorunlara birlikte çözüm aramaktadırlar. Bu program aracılığı ile babaların çocuk gelişimi ve eğitimi konusunda daha bilgili olmaları; bu bilgileri kullanarak eşleriyle birlikte çocuğun bakımında sorumluluk almaları; çocuğuyla, eşiyile ve yakın çevresiyle iletişimini geliştirerek daha bilinçli bir ebeveyn olmaları sağlanmaktadır (<http://www.babadestek.org/badep-nedir/>). Ancak bu programa dahil olan babaların erken yaşta evlenme durumuna ya da erken evliliği önlemeye yönelik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Hindistan'da ise babalar ve kız çocukları arasındaki ilişkileri güçlendirerek erken evliliklerin azaltılması için bir çalışma yapılmıştır (World Vision, Promundo A MenCare,

2013). Bu çalışmada geliştirilen model, babaların ev içinde sorumluk almalarında, sorunlar karşısında sağlıklı başa çıkma mekanizmaları geliştirmelerinde, şiddete başvurmadan ilişki kurabilmelerinde ve hane halkı bütçesinin yapılmasında kadınlarla birlikte ortak karar almalarında etkili olduğunu göstermiştir (World Vision, Promundo A MenCare, 2013). Bu modellerin okullar aracılığı ile de desteklenmesi de önemlidir. Örneğin ülkemizde sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenen projelerde kız çocuklarının yanı sıra rehber öğretmenlere ve çocukların ailelerine erken evliliklerin zararları, çocuk hakları, kız çocuklarının eğitimi gibi konularla ilgili toplantılar düzenlenmektedir. Bu toplantılara sadece annelerin değil diğer erkek aile üyelerinin de dahil edilmesi gerekmektedir (Muş Kadın Çatısı Derneği, 2015; Muş Kadın Çatısı Derneği, 2016).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kız çocuklarının (kadınların) erken evliliği sadece kendilerini değil, onlar aracılığı ile aile bireylerini ve toplumu da etkilemektedir. Bu evliliklerin ailelere ve dolayısıyla topluma yansıyan ekonomik ve sosyal boyutları nedeni ile toplumu ilgilendiren bir sorun olduğu söylenebilir. Bu nedenle erken evlilikleri önlemek, bireyselden toplumsal düzeye kadar çok boyutlu, sistematik ve sürekli müdahaleleri gerektirir. Bu müdahaleleri gerçekleştirmek ise her ülkenin kendi toplum yapısında erken evlilikler açısından öne çıkan dinamiklerini anlamayı gerektirir.

Ülkemizde özellikle erken evlenen kadınlar üzerinde yapılmış araştırmalar (İçağasıoğlu-Çoban, 2009; Burcu vd. 2015; Yiğit, 2015) dikkati çekmektedir. Ancak özellikle 18 yaşın altında evlen(diril)miş çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar (Güler ve Küçüker, 2010; Köse, 2014) oldukça yetersizdir. Oysa bu çalışmalar çocuğun gözünden erken evlenmelerindeki çoklu risk faktörlerinin keşfedilmesi açısından önemli bilgiler sağlayabilir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda özellikle bu kız çocukları üzerinde daha fazla sayıda ve kapsamlı araştırmalar yapılması önerilebilir.

Diğer yandan ülkemizde erken evlenmiş olan erkekler (erkek çocukları) üzerinde de herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Oysa erkeklerin gözünden kendi erken evliliklerine neden olan tutumların ve algıların anlaşılmasında ve özellikle kadınların (kız çocuklarının) erken evliliklerine bakış açılarının keşfedilmesinde bu çalışmalar önemli ipuçları sağlayabilir.

Ülkemizde erken yaşta evlenmiş kadınlar ya da erken evlenme riski altındaki kız çocukları üzerinde yapılan bazı araştırmalar (İçağasıoğlu-Çoban, 2009; Yüksel-Kaptanoğlu ve Ergöçmen, 2012, Köse, 2014; Burcu vd. 2015) erken evlilik ile kurulan ailelerde ataerkil

düzenin devam ettiğini ve toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadının yerinin ev içinde konumlandırıldığını desteklemektedir. Ayrıca kadınların ya da kız çocuklarının evliliklerinde otoriter erkek aile büyüklerinin karar verici olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle ülkemizde erken evlilikleri önleme çalışmalarında erken evliliğe neden olan toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin algı, tutum ve davranışlarda olumlu değişim sağlanması öncelikle okul çağında evlendirilen kız çocuklarının okul terklerinin önüne geçilerek güçlendirilmeleri açısından önemlidir (Köse, 2014).

Diğer yandan erken evliliğe neden olan toplumsal kalıpların çocukların zihinlerine erken yaşlarda yerleşmesinin önüne geçmek açısından okul yıllarından başlayarak erkek çocuklarına yönelik daha katılımcı ve yaşlarına uygun programlar gelişim dönemleri dikkate alınarak hazırlanmalıdır. Bu programların hazırlanmasında ilgili bilim insanları ile okulların işbirliği yapmaları önemlidir. Yapılacak çalışmalarda aile ve okul ile iletişim ağlarının açık tutulması son derece önemlidir. Zira erken yaşta evlenme riski altında olan çocukların tespit edilmesi, bu anlamda aileleri ile görüşmeler yapılarak ailelerin erken evlenmedeki etkisinin ve (varsa) yaşadığı çevre ve ailesindeki erken evlilik öyküsünün detaylı olarak incelenmesi okul sosyal hizmeti uygulamaları kapsamında gerçekleştirilebilir (Dupper, 2013). Ülkemizde özellikle erken evlenme riski altındaki çocukların yaşam koşullarının ve yaşadıkları mahallelerinin koşullarını görmek, ihtiyaç ve sorunları doğrultusunda onları kurumlara yönlendirmek, erken evlilikler dahil olmak üzere pek çok riskli durumdan hem erkek hem de kız çocuklarını korumak açısından sosyal hizmet uzmanlarının okullarda görev almaları önemlidir.

Ayrıca ülkemizde pek çok sivil toplum örgütü, kamuoyunun dikkatini çekerek erken evliliklerin önlenmesi konusunda duyarlı toplum oluşturulmasına yönelik proje ve kampanyalar başlatmışlardır. Ancak bazı projeler birkaç yıllık planlanarak desteklendiği için süreklilik taşıyamamaktadır. Bu nedenle beklenen etkinin sağlanabilmesi için bu projelere gönüllü paydaş katılımının ve finansal kaynağın artırılması gerekmektedir. Ayrıca bu projelerde erkeklerin öncülüğünde “erken evliliklere karşı duruş sergilenmesinin” sağlıklı temelde evlilik ilişkilerinin desteklenmesi açısından önemlidir. Sadece kadınların değil babalar başta olmak üzere diğer erkek aile bireylerinin de bu girişimlere dahil olmalarının kız çocuklarını ve kadınları güçlendirmeye katkıda bulunan bir zihniyet dönüşümünün sağlanması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Achyut, P., Bhatla, N., Khandekar, S., Maitra, S. and Verma, R.K. (2011). Building support for gender equality among young adolescents in school: findings from Mumbai, India. ICRW, New Delhi. Erişim tarihi: 07.02.2017, http://www.icrw.org/files/publications/GEMS%20Building%20Support%20for%20Gender%20Equality%20Adolescents_0.pdf
- Aydemir, E. (2011). *Evlilik mi, evcilik mi? erken ve zorla evlilikler: Çocuk gelinler*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu
- Belhorma, S. (2016). Two months of marriage were sufficient to turn my life upside down: Early marriage as a form of gender-based violence. *Gender & Development*, 24(2), 219-230
- Bunting, A. (2005). Stages of development: Marriage of girls and teens as an international human rights issue. *Social and Legal Studies*, 14(1), 17-38.
- Burcu, E., Yıldırım, F., Sırma, S.Ç. ve Saniyaman, S. (2015). Çiçeklerin kaderi: Türkiye’de kadınların erken evliliği üzerine nitel bir araştırma. *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 73(Bahar), 63-98
- Chantler, K. (2012). Recognition of and intervention in forced marriage as a form of violence and abuse. *Trauma, Violence, & Abuse*, 13(3), 176-183
- Çakır, H. (2013). Sosyo-kültürel ve ekonomik faktörler çerçevesinde erken evlilikler: Ankara Pursaklar örneği. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Dağdelen, G. (2011). Early marriage: the case of Van province in Turkey. The Middle East Technical University, The Graduate School of Social Sciences, Department of Sociology, Ankara.
- Dupper, D. R. (2013). *Okul sosyal hizmeti: etkin uygulamalar için beceri ve müdahaleler* (Y. Özkan, Çev.). İstanbul: Kapital Medya Hizmetleri A.Ş
- Egger, G., and Swinburn, B. (1997). An "ecological" approach to the obesity pandemic. *BMJ: British Medical Journal*, 315(7106), 477
- Elitok, Ö. ve Çabuk, G. (2014). Bilgilen güçlen: Erken yaşta evlenmek üzere aile mahkemelerine başvuran ergenlerin... Erişim tarihi: 09.11.2016, <http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2014/12/erken-yasta>
- Falb, K. L., Annan, J., Kpebo, D., Cole, H., Willie, T., Xuan, Z., Raj, A. and Gupta, J. (2015). Differential impacts of an intimate partner violence prevention program based on child marriage status in rural Côte d'Ivoire. *Journal of Adolescent Health*, 57(5), 553-558

- Glinski, A. M., Sexton, M. and Meyers, L. (2015). *The child, early, and forced marriage resource guide task order*, Washington DC: Banyan Global.
- Greene, M., Perlson, S., Taylor, A. and Lauro, G. (2015). *Engaging men and boys to address the practice of child marriage*. Washington, DC: Greene Works
- Güler, Ö. and Küçüker, H. (2010). Early marriages among adolescent girls in Afyonkarahisar, Turkey. *European Journal of General Medicine*, 7(4), 365-371
- Gümüsoğlu, F. (2008). Ders kitaplarında toplumsal cinsiyet. *Toplum ve Demokrasi*, 2(4), 39-50
- Heise, L.L. (1998). Violence against women: An integrated, ecological framework. *Violence Against Women*, 4(3), 262-290
- <http://www.babadestek.org/badep-nedir/>. Baba destek eğitim programı, Erişim tarihi: 08.02.2017, <http://www.babadestek.org/badep-nedir/>
- IRH George Town University (2013). Transforming gender norms among very young adolescents: An innovative intervention and evaluation in Nepal. Erişim Tarihi: 02.03.2017, http://irh.org/wp-content/uploads/2013/04/CHOICES_8.5x11_web_0.pdf
- İçağasıoğlu-Çoban, A. (2009). Adölesan evlilikleri. *Aile ve Toplum*, 4(16), 37-50
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar-sosyal psikolojiye giriş*. İstanbul: Evrim
- Kara, B. (2015). Değişen aile dinamikleri açısından erken yaşta evlilikler sorunu ve toplumsal önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 59-72.
- Kırbaşgölu-Kılıç, L. ve Eyüp, B. (2011). İlköretm Türkçe ders kitaplarında ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri üzerine bir icelme. *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 129-148
- Köse, N. (2014). Acarlar Beldesinde okul terkleri ve devamsızlık sorunu. Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Aydın.
- Lundgren, R., Beckman, M., Chaurasiya, S. P., Subhedi, B. and Kerner, B. (2013). Whose turn to do the dishes? Transforming gender attitudes and behaviours among very young adolescents in Nepal. *Gender & Development*, 21(1), 127-145.
- Michau, L. (2012). *Community mobilization: Preventing partner violence by changing social norms*. Expert group meeting on prevention of violence against women and girls, 17-20 September 2012, Bangkok, Thailand, Erişim tarihi: 09.02.2017, http://raisingvoices.org/wp-content/uploads/2013/03/downloads/resources/Community_mobilization.pdf
- Muş Kadın Derneği (2013). Erken yaşta evlilik kaderimiz olmasın. Erişim tarihi: 07.02.2017,

- <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/erken-yasta-evlilik-kaderimiz-olmasin>
- Muş Kadın Çatısı Derneği (2015). Çocuk istismarına dur de 1. Erişim tarihi: 07.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/cocuk-istismarina-dur-de-1>
- Muş Kadın Çatısı Derneği (2016). Çocuk istismarına dur de 2. Erişim tarihi: 07.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/cocuk-istismarina-dur-de-2>
- Orçan, M. ve Kar, M. (2008). Türkiye'de erken yaşta yapılan evlilikler ve risk algısı: Bismil örneği. *Aile ve Toplum*, 4(14), 97-111
- Ouis, P. (2009). Honourable traditions? Honour violence, early marriage and sexual abuse of teenage girls in Lebanon, the occupied Palestinian territories and Yemen. *International Journal of Children's Rights*, 17(2009), 445–474
- Sivashoğlu, S. (2015). Ergen gebelerin sosyodemografik özellikleri ve kendilik algıları. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Sosyal Pediatri Anabilim Dalı, Ankara
- Soylu, N. ve Ayaz, M. (2013). Adli değerlendirme için yönlendirilen küçük yaşta evlendirilmiş kız çocuklarının sosyodemografik özellikleri ve ruhsal değerlendirmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 14, 136-144
- TÜİK/Türkiye İstatistik Kurumu (2015). *İstatistiklerle çocuk 2014*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası
- Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği (2011). Çocuk gelinler. Erişim Tarihi: 05.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/cocuk-gelinler-3>
- Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği (2013). Çocuk gelinler 2. Erişim Tarihi: 05.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/cocuk-gelinler-2>
- Uçan Süpürge Kadın İletişim ve Araştırma Derneği (2015). Çocuk gelinler 3. Erişim Tarihi: 05.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/cocuk-gelinler-3-2>
- UNICEF (2016). The state of the world's children 2016: a fair chance for every child, Erişim Tarihi:07.11.2016,http://www.unicef.org/publications/files/UNICEF_SOWC_2016.pdf
- Uyanık, D. ve Doğan, S. (1998). Kız çocukları açısından erken yaş evliliği. Araştırma Sempozyumu, 23-25 Kasım, Ankara
- World Vision, Promundo A MenCare (2013). A more equal future: A mancare manual to engage fathers to prevent child marriage in India. Erişim tarihi: 26.11.2016, <https://www.worldvision.org/sites/default/files/MenCare%20Manual%20India%20Prevent%20Child%20Marriage.pdf>
- Yaşam, Kadın, Çevre, Kültür, İşletme Kooperatifi (2016). Van'da çocuk evlilikleri ile mücadele. Erişim tarihi: 08.02.2017, <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/vanda-cocuk->

evlilikleri-ile-mucadele.

Yavuz, S. ve Gündüz, O. (2015). Türkiye’de evlilik tercihleri. Erişim tarihi: 09.02.2017, <http://ailetoplum.aile.gov.tr/data/54292ce0369dc32358ee2a46/t%C3%BCrkiyede%20evlilik%20tercihleri%20ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1%202015.pdf>

Yiğit, T. (2015). Feminist sosyal hizmet yaklaşımı bağlamında ataerkil ideoloji ve erken evlilikler. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı, Ankara.

Yüksel-Kaptanoğlu, İ ve Ergöçmen, B. (2012). Çocuk gelin olmaya giden yol. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 129-161